

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Az erdélyi örmények szakrális művészeti emlékei

Pál Emese

Az erdélyi örmény katolikus templomok előtt állva, berendezésüket szemlélve csaknem mindenkiben ugyanaz a kérdés merül fel: mi ebben az örmény? Néhány olvashatatlan felirat, néhány idegen szent magára vonja figyelmünket, de azon kívül a magyarországi barokk egyházi építészetből jól ismert emlékekkel, megoldásokkal találkozunk. A következőkben a 17. század második felében Erdélybe települt örmények sajátos egyházi viszonyainak, beilleszkedésének, kapcsolati hálójának és ezek konkrét alkotásokban való lecsapódásának néhány aspektusára szeretnénk rávilágítani, amely által talán érhetővé válnak az erdélyi örmény szakrális művészet katolikus jellegének okai. Erdélybe az örmények ősi apostoli gregoriánus örmény vallásukat hozták magukkal. Néhány évtizeddel a letelepedés után, 1689-ben Oxendio Virziresco térítő tevékenységének köszönhetően uniót kötöttek a római-katolikus egyházzal. Az unió döntő jelentőségű volt beilleszkedésük, templomaik kialakítása, azok berendezése és a különféle szentek tisztelete szempontjából is.

Templomok, kápolnák

Kevés adattal rendelkezünk arra vonatkozóan, hogy az „eretnek” örmények az unió előtti időszakban hol és milyen körülmények között tartották istentiszteleteiket. Bár I. Apafi Mihály fejedelem engedélyezte számukra a szabad kereskedést, a nyilvános vallásgyakorlás jogát nem sikerült megszerezniük. Ezért kez-

detben magánházakban végezték az örmény apostoli liturgiát, a pataragot. A gyergyószentmiklósi örményeknek 1680-ban sikerült bérbevenniük a Ferenczfy György esperes által létesített *Idegenek temetőjében* álló fakápolnát, azzal a feltétellel, hogy ha Erdélyből Moldvába visszatérnek „mindazon szereket és egyházi öltönyöket, melyeket szerezni fognak (...) nem fogják magukkal vinni, hanem a kápolna részére visszahagyják.”¹ Ebből a rendelkezésből is kiolvasható az a tendencia, amelyet Oxendio Virziresco a római Hitterjesztés Szent Kollégiumának írt jelentésében megfogalmaz, miszerint csak ideiglenesen akartak Erdélyben megtelepedni, szándékukban állt visszatérni moldvai otthonaikba.² Lukácsi Kristóf az erdélyi örmények történetét összefoglaló latin nyelvű munkája szerint a gyergyószentmiklósi és a csíkszépvízi örmények Szebelébi Bertalan kézdiszentléleki plébánostól és püspöki helynöktől kértek és nyertek engedélyt, hogy két kápolnában saját rítusuk szerinti istentiszteletet tarthassanak.³ Bár Lukácsi nem nevezi meg az okmány kiadásának időpontját, Szebelébi Bertalan 1678 és 1707 között töltötte be a püspöki vikárius tisztséget, tehát az engedély is ebben az időszakban keletkezhetett.

A saját templom hiánya a katolikus egyházzal kötött unió után is problémát jelentett. Oxendio Virziresco a Propaganda Fidenek tett jelentéseiből kitűnik, hogy a frissen uniált örményeknek csak omladozó, templomnak is alig nevezhető fakápolnaik vannak Csíkszépvízen, Marosfelfalun és Bátoson, és a legtöbb helyen katolikus templomokban vagy magánházakban tartják istentiszteleteiket.⁴ Az 1700 körül Oxendio által alapított Szamosújváron, a püspök, a mai plébániatemplom jobb oldalán elhelyezkedő, saját házát alakíttatta kápolnává.⁵ Az 1731-es vizitáció

◀ 1. *A szamosújvári örmény katolikus plébániatemplom (1748–1804) a 20. század elején. Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ Fotótára, Budapest*



2. Az Idegenek temetőjének alapítását megörökítő felirat a gyergyószentmiklósi örmény katolikus templom cinteremfalának bejárata fölött

szerint a kis fatemplom főoltárán Mária mennybevételezt ábrázoló oltárkép, északi mellékoltárán Krisztus születése, míg a délin a czerstochowai Fekete Madonnának másolata volt.⁶

A 18. század elejétől Szamosújvár, Erzsébetváros, Gyergyószentmiklós és Csíkszépvíz kanonizálódott ör-

mény kolóniaként, amely nem csupán az örmények nagyobb számának, hanem elsősorban az örmény katolikus egyház jelenlétének köszönhető. Ezeken a településeken építették fel első, szerényebb kőtemplomaikat, majd monumentális szentegyházaikat. Érdekes megvizsgálni, hogy első kőtemplomaik felépítésé-



3. A szamosújvári Salamon-templom bejárata a Bálványosvárról származó későgotikus portáléval, Világosító Szent Gergely és Szent Szilveszter pápa szobraival a 20. század közepén. A Budapesti Örmény Katolikus Plébánia gyűjteménye



4. A szamosújvári örmény katolikus plébániatemplom hajója a szentély felől

ben milyen modellt igyekeztek követni. Míg Moldvában még jellegzetesen örmény templomaik voltak, addig Erdélyben a helyi hagyományba próbáltak beilleszkedni. Jól példázza ezt Szamosújvár s egyben Erdély első örmény katolikus templomának alaprajza és egyes részletei. A Simai Salamon költségén 1723-ra felépült, azóta is Salamon-templom néven emlegetett szentegyház a vidék későgótikus falusi templomainak alaprajzát követi. A modell tudatos kiválasztásának tényét erősíti, hogy 1729-ben egy Bálványosvárról vásárolt későgótikus portálét építenek be az akkor elkészült torony földszintjébe. Ez a portálé eredetiségével a helyi hagyományokhoz köti a templomot.⁷ Ugyanez a törekvés figyelhető meg a többi erdélyi örmény katolikus templom építésénél is. Gyergyószentmiklóson (1730–1734) és Csíkszépvízen (1762–1785) a Székelyföl-

dön szokásos fallal kerítették körbe templomaikat. Két monumentális templomuk, az erzsébetvárosi (1766–1791) és a szamosújvári (1748–1804), már a települések szabad királyi rangjához méltó, nemcsak istentiszteletre szolgáló épületek voltak, hanem az örmények gazdagságának, művészi igényességének hírnökei is. Bár a szamosújvári templom tervezője ismeretlen, formai megoldásaiból arra következtethetünk, hogy nem az erdélyi, hanem az osztrák barokk mesterkörhöz tartozott. A hosszasan elnyúló építkezésben főleg helyi mesterek vettek részt, míg az építkezés befejezésére és a templom „hibáinak” kijavítására 1792-ben Jung József pesti építészet szerződtek, akinek a templom végleges, ma is látható kialakításában nagy szerepe volt. Erzsébetvárosban az építkezések irányítója Gindtner (Kinther) Ferenc prágai származású, Kolozsváron élő



5. Örmény katolikus plébániatemplom, Erzsébetváros (1766–1791)

építőmester volt. Az épülő templomot Mária Terézia császárnő 6000 forinttal támogatta, valószínűleg ennek és az örmények ismert Habsburg-hűségének köszönhető, hogy a főoltár Szent Erzsébet-ábrázolása Mária Terézia típusát követi.

Templomi berendezések

A templomok berendezésének elkészítéséhez a legjobb erdélyi mestereket igyekeztek alkalmazni. Ilyen volt Hoffmayer Simon⁸, a barokk és a klasszicizmus közötti átmenet legkiválóbb erdélyi szobrásza, aki a szamosújvári és erzsébetvárosi plébániatemplomban és a mechitartisták erzsébetvárosi templomában is dolgozott. A szamosújvári mellékoltárok gyengébb minősége a mester 1800-as halálával magyarázható. Az oltárok tervét Hoffmayernek tulajdoníthatjuk, kivitelezésüket azonban legénye, Csűrös Antal vállalta ma-

gára. Az, hogy Hoffmayer, Csűrös Antal, a festő Csűrös József az erzsébetvárosi és a szamosújvári templomban is dolgozott, nem lehet véletlen. Utalhat a különböző örmény kolóniák közötti szoros kapcsolatra – ajánlották egymásnak a mestereket – de ugyanakkor arra is, hogy a korban elenyészően kevés volt a minőségien dolgozó mester Erdélyben. Arra, hogy az egyes örmény központok közötti kapcsolat nemcsak mesterek ajánlásában, hanem konkrét adományozásban is megnyilvánult, jó példa lehet, hogy a csíkszépvízi templom 18. századi főoltárát egy Jordán Vártán nevű erzsébetvárosi polgár adományozta az egyházközségnek.⁹ A főoltáron ma is látható Jordán Vártán kereskedőjele örmény betűs monogramjával együtt.

Valószínűleg Hoffmayernek tulajdonítható az az ötlet is, hogy a szamosújvári nagytemplom baldachinos főoltárát az egi ferences templom főoltárának mintájára készítsék el. Bár az elképzelés már 1797-ben felmerült, a mester halála, Csűrös Antal bebörtönzése

és az anyagi források elapadása miatt csak 1842-ben valósult meg, mire a baldachinos oltárok már régen divatjamúltnak váltak. A megrendelő városi tanács és a papság részéről azonban az eredeti, csaknem ötven éves tervhez való görcsös ragaszkodás figyelhető meg. Végül 1841. február 17-én a szamosújvári papság levelet intéz a Pesten lakó Jakabffy Gergely táblabíróhoz a következő szöveggel: „Részszerint közhagyományból, főképen jegyzőkönyveinkből kitanulván azt, hogy a tek. táblabíró úr boldogult elődei mily méltánylós követésreméltó bőkezűséggel igyekeztek részesülni az anyavárosunkban akkoriban felépítendő nagytemplomnak felsegélésében...(mindezáltal) arra a véleményre vezettettünk, hogy forrón szeretett nemzetünk jelesebb tagjai közül csak is a tek. táblabíró urat illetheti az a dicsőség, mely szerint Isten iránti buzgóságtól felhevülve, nemzete és szülővárosa díszére a szinte 70 évig épült ékes templomunkban az isteni méltósághoz illendőbb pompával bemutatandó áldozatok számára oltárt építsen.”¹⁰ Az örmény származású táblabíró nem állhatott ellen egy ilyen kérésnek. Az akkoriban Pesten sokat foglalkoztatott, morvaországi származású szobrászt, Uhrl Ferencet bízta meg az oltár elkészítésével, a Szentháromságot ábrázoló oltárkép pedig Diamanti Laccatari, macedóniai származású, Pesten élő festő alkotása. Az új, monumentális baldachinos oltárt 1842. október 1-én szentelték föl. Alig fél évszázad múlva azonban Bárány Lukács főesperes már a baldachinos oltár lebontása mellett érvel, mondván: „Az 1842-ben épült jelenlegi főoltár a templom stíljének korántsem felel meg, mert az oltár nagy méretei elfödik a szentély nagy ablakait és az oszlopfőket”. A lebontás szükségességét azzal indokolja, hogy „a nagy-oltár stílszerűtlenségéről tekintélyes nevű műértők is így nyilatkoztak, köztük hírneves hazánkfia Fadrusz is.”¹¹ Végül 1930-ban egy nagy belső restaurálás alkalmával elbontják. Mára az egykori főoltár emléke is elhalványult, pedig a tabernákulum háta mögött megtalálható a baldachint díszítő Jakabffy címer és az Uhrl Ferenc készíttette klasszicista vonású adoráló angyalok is a templom karzatán. Az erdélyi viszonyokhoz képest minőségi oltárt néhány 1920 körüli fénykép őrizte meg.

A szamosújvári örmény közönség vezetőinek művészi igényességére világít rá a mellékoltárok fest-

ményeinek megrendelése is. Korbuly Kelemen esperes vezetésével a városi vegyes gyűlés 1799 márciusában határozta meg az oltárok helyét és az ábrázolandó szenteket, ezt követően – valószínűleg az erzsébetvárosiak tanácsára – fölkérték a szebeni Friedrich Neuhauser¹² festőt, hogy készítse el a 6 mellékoltár oltárképének rajzát. Az említett festő 1800 márciusában mutatja be a „négy darab kisedet kép formáit”, azok azonban nem nyerték el a szamosújvári vezetők tetszését, ezért úgy határoztak, hogy az oltárképeket Bécsből fogják megrendelni, ugyanis meg voltak győződve arról, hogy az „odavaló Pictorok díszesebb munkát fognak készíteni”.¹³ A mellékoltárok végül Bécsben készültek, a források azonban hallgatnak a festők kilétéről.



6. Baldachinos főoltár a szamosújvári örmény katolikus plébániatemplomban. Uhrl Ferenc, 1842 (elbontották 1930-ban). 1920-as évekből származó felvétel. Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltár. 612/k 1 doboz



7. Világosító Szent Gergely megkereszteli Trdat királyt. Ismeretlen bécsi festő, 1800 körül. Örmény katolikus plébániatemplom, Szamosújvár

Örmény szentek tisztelete

Az erdélyi örmények egyházművészetében a katolikus egyházzal kötött unió nemcsak a római katolikus mintára épített és berendezett, a helyi hagyományokhoz igazodó templomokban nyilvánult meg, hanem a szentiszteletükre is ugyanolyan nagy hatással volt. Ezt támasztja alá legalábbis, hogy egész Erdélyben mindössze három jellegzetesen örmény szent, az örményeket krisztianizáló Világosító Szent Gergely, Szent Hripszime ókeresztény vértanú szűz és az örmény áb-

cét megalkotó Szent Meszrop Mastoc ábrázolásával találkozhatunk. E három szent tisztelete azonban nem egyöntetű. Szent Hripszimét ugyanis egyetlen 1778-as szamosújvári festményen láthatjuk, Meszrop Mastoc pedig egy 18. század végi szamosújvári fogadalmi képen jelenik meg. Nem így Világosító Szent Gergely, akinek eddig 13 oltárképét ismerjük, emellett azonban még számos szobor, üvegablak, zászló, falkép jeleníti meg.¹⁴ Az ő tisztelete csaknem töretlenül él az erdélyi örmények körében, a mai napig nagy ünnepeket keretében emlékeznek meg róla. E tisztelet funkciója azonban az évszázadok során változott, hol felerősödött, hol elhalványult. Világosító Szent Gergely oltárképei kitörték az örmény-katolikus templomokból és számos római-katolikus templomban is megjelennek. Azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy minden esetben örmény megrendelőhöz köthetőek, tisztelete nem volt jelen a katolikus hívek körében. A Világosító Szent Gergely képek elterjedése ennek következtében rávilágít arra is, hogy az ismertebb örmény központokon kívül hol éltek tehetősebb örmény családok. Ábrázolásainak erdélyi elterjedését vizsgálva fölfigyelhetünk arra, hogy az örmény katolikus templomokon kívül legtöbb ábrázolása a ferences rend különböző templomaiban jelenik meg. Így például külön oltára van a nagyszebeni és a dési ferences templomban, a székelyudvarhelyi és a fogarasi ferences templomok egy-egy oltárán pedig oromzati festményként látható. Az említett ferences templomok Világosító Szent Gergely oltárai közül kettőt ugyanaz a testvérpár, az erzsébetvárosi Issekutz Gergely és Antal állíttatott. A testvérpár tehetőségére és az egyház iránti elköteleződésére utal az is, hogy az épülő erzsébetvárosi templomot és a nagyszebeni római-katolikus egyházat is támogatták. Sikerességüket bizonyítja, hogy az erzsébetvárosi örmény nagytemplom tornyainak befejezésekor a toronygombba helyezett irat az Erdélybe települt örmények egyik legnagyobb megvalósításaként említi, hogy „polgári jogot nyertek Nagyszebenben nemes Issekutz Antal és Gergely édes testvérek és nemes Patrubán Márton”¹⁵. A két testvér saját védőszentjeiknek állított oltárt: Nagyszebenben a nagyobbik oltárképen Szent Gergely, a kisebbiken Pádúi Szent Antal, a fogarasi oltár esetében éppen fordítva láthatóak.

Világosító Szent Gergely ikonográfiájának terjedése, az egyes párhuzamok, előképek segítségünkre lehetnek az erdélyi örmények kapcsolathálójának földértésében is. Kovács Bálint kutatásai rávilágítanak, hogy az erdélyi örmények a 18. század végéig az egyes uniált örmény közösségeket összefogó szellemi kulturális hálózat tagjai voltak.¹⁶ Mindez kezdetben a különböző misszionáriusok, majd a mechtarista rend Erdélyben működő, illetve erdélyi tagjai révén működött. A Világosító Szent Gergely ábrázolások egymásra hatása esetében elsősorban a metszetek szerepét kell kiemelnünk. Az egyes könyvekben vagy különálló metszetlapokon terjedő ábrázolásoknak köszönhetően egymástól távol eső templomokban ugyanolyan vagy nagyon hasonló képtípusokkal találkozhatunk.

Az erdélyi oltárképek tekintetében két nagyobb ikonográfiai típust különíthetünk el. Az egyik, egyszerűbb típusba a Trdat király megkeresztelését megjelenítő oltárképek tartoznak, míg a második típus esetében a keresztelés-jelenetet Szent Gergely kínzásait magában foglaló narratív keret övezi. Az előbbibe sorolhatjuk a szamosújvári örmény nagytemplom, az erzsébetvárosi és csíkszépvízi örmény katolikus templomok, a dési, nagyszebeni, székelyudvarhelyi ferences templomok, valamint az apanagyfalusi római katolikus templom Világosító Szent Gergely oltárképét. Az utóbbiba csupán két festmény tartozik: a gyergyószentmiklósi örmény katolikus templom oltárképe és egy, a szamosújvári Szentháromság-templom gyűjteményében található olajkép. A fogarasi ferences templom Pádúi Szent Antal mellékoltárának oromzati Világosító Gergely képe egyik típusba sem sorolható, inkább a medalionos ábrázolások egyik jelenetének kinagyított változatként értelmezhető. Az egyes típusok elterjedésének megvilágítására csupán egyetlen példát emelnénk ki. Egy 1749-ben a velencei mechtaristák nyomdájában kiadott Világosító Szent Gergely-életrajzban¹⁷ található metszet közvetlen előképül szolgált a nagyszebeni ferences templom Szent Gergely oltárképének (1775 körül) festője számára. Az említett metszet azonban meglepő hasonlóságot mutat a Francesco Zugno által a mechtaristák velencei kolostora számára festett olajképével. Nemcsak a hatalmas oszlopok által biztosított háttér és

az „égi szféra” megkomponálásában (felhők, puttófejek, a Szentlélek galambja), hanem az alakok elrendezésében is a Zugnoéhoz nagyon hasonló megoldással találkozunk. Az 1749-ben megjelent metszet közvetítő hatása révén tehát a velencei és a nagyszebeni Világosító Szent Gergely festmények kompozíciója majdnem teljes mértékben megegyezik.

A narratív kerettel övezett típus sajátossága a szöveghez kötöttség. A kép megértéséhez elengedhetetlen a szent legendájának ismerete, a kis jelenetek „az emlékezet mankói” csupán.¹⁸ A gyergyószentmiklósi oltárkép pedig még nyilvánvalóbbá teszi a kép és a szö-



8. Világosító Szent Gergely mellékoltár, 1752.
Örmény katolikus templom, Gyergyószentmiklós

veg szoros kötődését, hiszen a medalionok alatt a legenda egyes mozzanatait magyarázó örmény nyelvű szöveg található, a medalion felső részén pedig egy-egy mondatban latinul foglalták össze a jelenet lényegét. A helyi hagyomány szerint ez a gyergyószentmiklósi oltárkép Velencéből származik, azonban ennek alátámasztására nem sikerült forrásokat találni. A kép minőségi részleteiből és ikonográfiai gazdagságából következően nem tartjuk kizártnak, hogy nem Erdélyben, hanem valamely más örmény katolikus központban készült. Ezzel az oltárképpel minden részletében megegyező festmény található a bécsi mechitaristák múzeumában, sőt több olyan metszetet ismerünk, melynek legtöbb részlete megegyezik ezek kompozí-

ciójával. Elképzelhető az is, hogy létezett egy olyan metszet, melyet mindkét festő követett.

A 19. században már sokkal kevesebb Világosító Szent Gergely ábrázolással találkozunk Erdélyben. Ennek oka lehet az örmények asszimilációjának előrehaladott szintje. A század második felében az arménizmus ideológiájának megszületésével és az örmény eredet újbóli felfedezésével egyidőben Világosító Szent Gergely szerepe is megnő, átértékelődik. Már nem a csodáit emelik ki, mint a 18. századi gyergyószentmiklósi és szamosújvári medalionos oltárképeken, hanem történelmi szerepét. Érdekes módon – a magyarok Szent István képéhez hasonlóan – azt hangsúlyozzák, hogy Gergely térítő munkássága nélkül az



9. Világosító Szent Gergely megkereszteli Trdat királyt, Id. Vastagh György, 1868, részlet. Apanagyfalu, római katolikus templom, jobb oldali mellékoltár

örménység kihalt volna. A gazdag szöveges hagyomány áttekintése helyett nézzük meg az apanagyfalusi római katolikus templom oltárképét. Id. Vastag György 1868-as festménye a felhők és a Szentlélek-galamb elhagyásával deszakralizálja az eseményt, az örmény nép megkeresztelését valós történeti eseményként igyekszik bemutatni. Ezt erősíti a szereplők keleties öltözéke is. A historizáló tendencia leginkább a jellegzetesen örmény arcvonásokkal megjelenített királynő és az előtérben álló fülbevalós, néger diakónus alakján köszön vissza. Annak ellenére, hogy az apanagyfalusi oltárkép Világosító Szent Gergely 18. században rögzült ikonográfiáját követi, szellemiségében a 19. század 30-as éveitől Magyarországon is elterjedtté váló orientalizáló festményekhez¹⁹ áll közelebb. A festő elsősorban a korszak egyházi festészetében jelen levő fontos követelménynek, a történeti hitelességnek igyekszik megfelelni, a keleties díszlet és öltözékek a történet hitelességének biztosítására és megerősítésére szolgálnak.

Mária-tisztelet

Az örmény szentek mellett a Mária tisztelet néhány aspektusát kell kiemelnünk. Az örmények számára a legnagyobb szent Szűz Mária volt, akinek fokozott tiszteletére utal az erdélyi örmény templomokban megjelenő nagy számú Mária-kép illetve szobor. A szamosújvári Salamon templomot Gyümölcsoftó Boldogasszony, a gyergyószentmiklósi örmény katolikus templomot pedig Nagyboldogasszony tiszteletére szentelték. A feltűnően sok Máriával kapcsolatos kép között a barokk korban kedvelt, dicsőséges Mária-ábrázolások (Mária mennybevétele, Mária megkoronázása, Angyali üdvözlés) mellett a népi valóságshoz közelebb álló, intimebb, családiasabb légkörű ábrázolások (Rózsafüzér Királynéja, Mária tanítása, A szent család), illetve népszerű kegyképek másolatai (Máriacelli Madonna) is megjelennek.

Szamosújváron jelentős Rózsafüzér Királynéja-kultusszal találkozunk. A nagytemplom 1781-es víziójában két oltárról, a Szentháromság és a Rózsafüzéres Madonna oltárokról esik szó.²⁰ A templomnak

ekkor már két sekrestyéje volt, az északi sekrestyét a „Regina Sacratissimi Rosarii” kápolnájaként emlegettik, amelyben a valószínűleg a Karácsonyi család által állíttatott Rózsafüzéres Madonna oltárkép volt elhelyezve. Az 1770-es évektől kezdődően a Rózsafüzér Királynéjának fokozott tiszteletére találunk utalásokat. Ilyen például az az öt fogadalmi kép, amely még mindig megtalálható a plébániai gyűjteményben. Ezek a 18. század utolsó negyedében készülhettek, két képen az 1780-as évszám tűnik fel. Közös jellemzőjük, hogy mindegyiket a Rózsafüzéres Madonnának ajánlották. Emellett a templom gyűjteményében egy üvegajtós nagy fadobozban 56 darab ezüsből készült fogadalmi tárgy található, amelyek különböző emberi testrészeket – kar, láb, szem vagy szempár, mell, ujj, fej – jelenítenek meg, emellett térdelő nő és férfialakok, mellképek, pólyás gyermek is láthatóak. A térdelő alakok legtöbbször rózsafüzért tart a kezében. A forrásokban azonban ennél sokkal több fogadalmi tárggyal találkozhatunk.

1806-ban császári adományként a szamosújvári egyház tulajdonába került a sokáig Rubensnek tulajdonított *Levétel a keresztről* oltárkép, amelyet az addig Rózsafüzér Királynéjának szentelt kápolnában állítanak fel. Valószínűleg ekkor távolítják el a Karácsonyi család által megrendelt első rózsafüzéres festményt. 1804-ben a főoltár tabernákulumán üveges keretben elhelyezett Mária képet említene, körülötte 92 ezüsből készült fogadalmi tárggyal. Feltételezhetően ez a kegyképhez hasonló funkciókkal rendelkező festmény megegyezik, a mai szentély Rózsafüzéres Madonna oltárán díszes keretben látható festménnyel. Ez a kép az 1842-es baldachinos oltár állításakor kerülhetett új helyére, a Gábrus Zakariás által készített mellékoltárra. Egy 1920-as évekből származó fényképen az oltáron még számos fogadalmi tárgy látható.

A fogadalmi tárgyak önmagukban azonban nem erősítik meg a kép kegykép funkcióját, ugyanis az egyes örmény katolikus templomok leltárai szerint más oltárok mellett is találunk votívokat, még ha nem is ilyen nagy számban. A Salamon-templom 1781-es leltárában az Angyali üdvözlés ábrázoló főoltár mellett 32, Joachim és Szent Anna oltáránál 33, Világosító Szent Gergely kép mellett 22, a Szentháromság



10. Rózsafüzér Királynője mellékoltár (1840-es évek) a 18. század második feléből származó oltárképpel és az azóta eltávolított fogadalmi tárgyakkal. 1920-as évekből származó felvétel. Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltár. 612/k. 1 doboz

füzéres Madonnának szentelt oltár. Mindkét településen találunk Rózsafüzér társulatot is, ezeket azonban nem az örmény katolikus apostoli vizitátor, Stefano Stefanowicz Roska alapította, mint a legtöbb erdélyi örmény vallásos társulatot. A Rózsafüzér társulatok létrehozása fokozottan a római katolikus egyházhoz kötődik, az erzsébetvárosit Sorger Gergely erdélyi püspök alapította 1733-ban²³, a szamosújvárit pedig Bremond Antal domonkos szerzetes 1751-ben.²⁴ A Rózsafüzér Királynéjának itt fölvázolt tisztelete jó példa arra, hogy az örmény apostoli egyházban is jelen levő fokozott Mária tisztelet, hogyan találkozik Erdély



11. Rózsafüzér Királynője Szent Domonkossal és Sienai Szent Katalinnal. 18. század második fele. Örmény katolikus plébániatemplom, Szamosújvár

oltárnál 4 ezüsből készült fogadalmi tárgyat említenek.²¹ Ennél meglepőbb, hogy az 1771–1772-ben épült erzsébetvárosi Keresztelő Szent János kápolna Szűz Mária oltára körül nem kevesebb, mint 340 votív jelenik meg.²² Az ex voto képekből kétségtelenül arra következtethetünk, hogy a szamosújvári Rózsafüzér Királynéja képet csodatevő képként tisztelték, az azonban kérdéses, hogy csak egy erős helyi tisztelettel kell számolnunk, vagy a csodák híre máshonnan is vonzott zárandókokat.

Meg kell említenünk, hogy az erzsébetvárosi örmény katolikus templomban szintén áll egy Rózsa-

örmény katolikus rítusú közösségeiben a magyar római katolikus egyház Mária tiszteletével. A mindkét vallásban jelen levő kultusz lehetőséget biztosított arra, hogy a frissen uniált örmények könnyebben elfogadják a katolikus tanokat és beilleszkedjenek a Kárpát-medence vallásos hagyományába.²⁵ Mi sem bizonyítja jobban ennek sikerét, hogy egy fokozottan katolikus képtípus és ájtatossági gyakorlat az örmények népi valóságának legmélyebb rétegéig tudott hatolni.

JEGYZETEK:

- ¹ SZONGOTT Kristóf, *A Gyergyó-Szent-Miklósi örmény kath. templom*, Armenia, 1904, 226. Az *Idegenek temetőjének* megalapítása valószínűleg összefügg azzal a néhány örmény családdal, akik már a 17. század első felében Gyergyó-szentmiklóson éltek. A temető alapítását megörökítő feliratot az örmények a jelenlegi templom cintermének kapujába építették be: „Hoc cimiterium Georgius Ferenfi [!] sacerdos in sepulturam peregrinorum fieri curavit. Anno 1637 9 May.”
- ² NAGY Kornél, *Az erdélyi örmények katolizációja*, Doktori disszertáció. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/nagykornel/diss.pdf> Letöltve: 2013.01.28.
- ³ LUKÁCSI Kristóf, *Historia Armenorum Transsylvaniae*, Vienna, 1849. 67. Lukácsi tévesen Jánosnak (Joanne) nevezi. Nagy Kornél véleménye szerint Szebelébi a fejedelem nyomására engedte át a két kápolnát. Lásd: NAGY Kornél, *i.m.*, 90.
- ⁴ NAGY Kornél, *i.m.*, 159.
- ⁵ SZONGOTT Kristóf, *Szamosújvár szabad királyi város monográfiája 1700-1900*, I, Szamosújvár, 1901, 281.
- ⁶ *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek és okmányok (1727-1737)*, szerk. KOVÁCS András, KOVÁCS Zsolt, Kolozsvár, Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány, 2002, 77-78. A templom gyűjteményében fennmaradt oltárkő felirata (Altare hoc consecratum est a Rev. P. Oxendio V. Eppo Al. et Vic. aplico, cui inclusae sunt reliquiae SS. M.M.....et.....1695 2. 7-bris) a fakápolna építésének és Szamosújvár alapításának időpontját is kérdésessé teszi, ugyanis az eddig elfogadott álláspont szerint 1695-ben még nem éltek örmények a mai Szamosújvár területén.
- ⁷ B NAGY Margit, *A barokk Szamosújvár születése = Az örmény Szamosújvár*, szerk. SZTRANYICZKI Mihály, Pro Armenia, 2009, 110.
- ⁸ Róla részletesebben lásd: B. NAGY Margit, *Hoffmayer Simon szobrász élete és munkássága* = B.N.M., *Stílusok, művek, mesterek*, Bukarest, Kriterion, 1977, 94-113.
- ⁹ FÁRAÓ Simon, *A szépvízi örmény telep*, II, Armenia magyar-örmény havi szemle, 1888. február, 47.
- ¹⁰ SZONGOTT, *i.m.*, II, 35.
- ¹¹ BÁRÁNY Lukács, *Nagytemplomunk restaurálása*, Armenia magyar-örmény havi szemle, 1903, XVII. évf., 6. füzet, 162-163.
- ¹² Bár a szamosújvári magisztrátusi jegyzőkönyvben Friedrich Neuhauser neve szerepel, lehetséges, hogy elírás, ugyanis a Neuhauser

Az erdélyi örmény katolikusok szakrális művészetének néhány jellemzőjét fölillantva beláthatjuk, hogy egy nem mindennapi beilleszkedési „sikertörténetről” beszélhetünk. Lenyűgöző az az út, amelyet az Erdélybe települt „eretnekek” a magánházaktól és rozoga fakápolnáktól a hatalmas, igényes templomokig bejártak, ugyanakkor úgy gondoljuk, akár „örmény”, akár „katolikus” jelzővel illetjük őket, vitathatatlanul Erdély kiemelkedő kvalitású emlékei közé tartoznak.*

- családból nem ismerünk Friedrich nevű festőt. Valószínűleg ifj. Franz Neuhauserre (1763-1836) gondoltak, aki erzsébetvárosi mechtartista templom Remete Szent Antal oltárképét festette.
- ¹³ *Acta Sessionis Diei 29ae Martii 1800. = Protocolum Magistratuale pro anno 1800*, Kolozsvári Állami Levéltár (Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale), Fond: Primăria Orașului Gherla, II/111.
- ¹⁴ Lásd részletesebben: PÁL Emese, *Világosító Szent Gergely ábrázolásai Erdélyben = Liber Discipulorum. Tanulmányok Kovács András 65. születésnapjára*, red. KOVÁCS Zsolt, SARKADI NAGY Emese, WEISZ Attila, Kolozsvár, 2011, 239-254.
- ¹⁵ ÁVEDIK Lukács, *Szabad királyi Erzsébetváros monográfiája*, Szamosújvár, 1896, 98.
- ¹⁶ KOVÁCS Bálint, *Az erdélyi örmények interregionális kulturális kapcsolatai a 17-18. században = Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében*, II, szerk. ŐZE Sándor, KOVÁCS Bálint, Piliscsaba, 2007, 30-46.
- ¹⁷ *Vark' srboyn Grigori Lowsaworčín. (Világosító Szent Gergely élete)*, Velence, 1749.
- ¹⁸ HANS BELTING, *Kép és kultusz*, Budapest, Balassi Kiadó, 2000, 270.
- ¹⁹ Lásd: KISSNÉ SINKÓ Katalin, *Orientalizáló életképek = Művészet Magyarországon 1830-1870*, I, szerk. SZABÓ Júlia, SZÉPHELYI F. György, Budapest, 1981.
- ²⁰ *Canonica Visitatio. Armenopolis*, 1781. Gyulafehérvári Érseki Levéltár (a továbbiakban GYÉL), 10 d., 12 k.
- ²¹ *Uo.*
- ²² *Canonica Visitatio. Elisabethopolis*, 1781, Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltár, 88/b, I doboz.
- ²³ *Uo.*
- ²⁴ *Canonica Visitatio. Armenopolis*, 1781, GYÉL, 10 d., 12 k.
- ²⁵ Erről részletesebben lásd: KOVÁCS Bálint, *Az erdélyi örmény társadalom szenttiszteletének rétegei az újkorban = Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 7, I, szerk. S. LACKOVITS Emőke, SZŐCSNÉ GAZDA Enikő, Sepsiszentgyörgy, 2007, 197-212.

*A tanulmány megírását az Európai Szociális Alap támogatta a POSDRU/107/1.5/S/76841 (Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013) program keretében, „Nemzetközi és interdiszciplináris doktori tanulmányok” (Studii doctorale moderne: internaționalizare și interdisciplinaritate) címmel.

